

Eesti Kodu-uurimise Selts – 75

Kodu-uurimise algaegadest

Eesti Kodu-uurimise Seltsi taasasutamiseni

Andrus Ristkok, Eva Maaring ja Ene Luka

Klassikaline määratlus ütleb, et kodu-uurimine on kodukooha lähema ümbruse ja selle kaudu kogu kodumaa looduse, rahva elu-olu ja tegevuse ning ajaloolise mineviku üksikasjalik tundmaõppimine. Selle aluseks on rahvalikkus, uurimisvaldkondade sidusus ja ainekäsitlemise teaduslikkus, kandvaks jõuks aga kodukohahuvi ja kodutunnetus.

Eesti Vabariigi tekkele eelnenud ja järgnenud rahvuslik eneseteadvus tugineb suuresti just kodu-uurimistöö vahendusel hangitud teadmistele. Meie ühiskonnale suhteliselt napilt antud iseolemise võimalus on arvatavasti olnud ajendiks, miks kodu-uurimine läinud sajandi esimesel poolel sedavõrd silmatorkavale järjele arenes, et mujalt maailmast käidi Eesti kogemustest matti võtmas. Teadlased, Tartu Ülikooli professorid Johannes Gabriel Granö, Edgar Kant ja August Tammekann, kes kujundasid kodu-uurimise võtted teaduslikke väärtusi “tootvaks” meetodikaks, said ilmakuulsaks. Professor Edgar Kant arendas kodu-uurimise meetodilise tarkvara koguni nii kaugele, et seda hakati käsitama eraldi interdistsiplinaarse teadusharu – **antropoökoloogiana**.

On tähelepanuväärne, et kodu-uurimine on olnud protsessina järjepidev. Seda ei ole katkestanud sõjad, okupatsioonid ega repressioonid.

Kodu-uurimise algaegadest

Teadusliku kodu-uurimise algust Eestis arvestatakse 1637. aastast. Siis pidas arstiteadust studeeriv **Johannes Claudii Rising (Risingh)** ülikoolis oma harjutuskõne „*Oratio de civitate Dorpatensi*“ (“Kõne Tartu linnast”), mis hiljem ka raamatuna välja anti. Rising annab selles põgusa ülevaate Tartu ajaloost, looduslikest tingimustest, elanike tegevusaladest, linna välisilmest ning arenguvõimalustest. Muuhulgas ütleb ta: “*Mitte tunda oma kodukohta on näotu ja häbiväärne, seda aga põhjalikult tundma õppida ja uurida on nii kiiduväärne kui ka austav*”.

Ehkki töö sisaldab mitmeid vigu, loetakse seda esimeseks kompleksseks käsitluseks ühe meie linna kohta.

Risingi kõne avastas ja avalikustas professor Endel Varep (1987).

Samast ajajärgust (1644) pärineb ka Urvaste pastori **Johann Gutsclaffi** uurimistöö "*Kurzer Bericht und Unterricht Von der Falsch-heilig genandten Bäche in Lieffland Wöhhandu*" ("Lühike teade ja seletus vääralt pühaks nimetatud Liivimaa jõe Võhandu kohta"), mis sisaldab rohkelt andmeid rahvakommetest ja uskumustest, sealhulgas ka maakeelset piksepalvet ("Woda picker").

Baltisaksa kodu-uurimise suurkuju on aga **August Wilhelm Hupel** (1774–1789). Hupel lõi kogumistööks laialdase korrespondentide võrgustiku, kellele töötas välja abistavad küsitluslehed. Tema kirjasaatjateks olid pastorid, sõjaväelased, mõisnikud, kaupmehed, riigiametnikud, bürgermeistrid, raehärrad, arstid, kooliõpetajad jt haritlased, arvata üle 100 inimese Tallinnas, Tartus, Narvas, Pärnus, Paides, Riias ja mujal. Oma uurimistulemused võttis ta kokku põhjalikus kolmeköitelises käsitluses "*Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland*".

Hupelile ei jäänud alla tema korrespondent **Johann Christoph Brotze** (1742–1823), kes paralleelselt pedagoogitööga pühendus Balti provintside möödaniku talletamisele. Ta joonistas üles enamiku Eesti-, Liivi- ja Kuramaa linnade vaateid, hulgaliselt üksikehitisi, rahvariideid, kirjeldas kombeid ja eluolu jm. Nii sündis kümneköiteline „*Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente...*“ („*Liivimaa mitmesuguste mälestiste kogu...*“, 1771–1818), mis sisaldab teavet enam kui 4600 objekti kohta. Selle valmimisel kasutas Brotze paljude kaastöötajate abi.

Saaremaa mõisnik **Johann Wilhelm Ludwig Luce** (1750–1842) sulest pärineb enam kui 50 kirjutist saarlaste elust ja loodusest, mis kokku moodustab põhjaliku käsitluse ühe paikkonna kohta tol ajal.

Kodu-uurimises löid kaasa ka haritlaste organisatsioonid, näiteks Liivimaa Üldkasulik ja Ökonoomiline Sotsieteet (Tartus alates 1813), Kuramaa Kirjanduse ja Kunsti Selts (asutatud 1815), Kuressaare Eesti Selts (1817) ning Õpetatud Eesti Selts Tartus (1819; allpool ÕES). Veelgi enam ehk selle samanimeline järeltulija, mille 1839. aastal kinnitatud põhikiri lubab: "*Keiserliku Tartu Ülikooli juures asuva Õpetatud Eesti Seltsi eesmärgiks on edendada teadmisi nii eesti rahva minevikust ja olevikust, keelest ja kirjandusest kui ka eestlaste asustatud maast*". ÕES-i raames tegid kodu-uurimistööd Friedrich Robert Faehlmann, Carl Friedrich Wilhelm Russwurm, Ferdinand Johann Wiedemann jpt.

Ajapikku kerkis esile ka eesti päritolu haritlasi-kodu-uurijaid: Otto Wilhelm Masing,

Friedrich Robert Faehlmann, Friedrich Reinhold Kreutzwald, Carl Robert Jakobson jt.

Kodu-uurimise initsiatiiv koondus **Eesti Kirjameeste Seltsi** juurde (1872), mida asus juhtima **Jakob Hurt**. Hurdale pakkus eelkõige huvi eestlaste keelepäränd ja kultuurilugu. Temagi kujundas välja ulatusliku usaldusmeeste-kogujate võrgustiku, mille suuruseks on hinnatud kuni 1400 korrespondenti ja kaastöölist, ennekõike kooliõpetajad, õpilased ja üliõpilased. Muu hulgas koguti muidki andmeid kodukoha ja selle ümbruse kohta ning vanavara. Nendest kogudest on alguse saanud paljud Eesti muuseumid.

Rahvuslikust ärkamisajast väärib nimetamist veel terve hulk ajalukku läinud kodu-uurijaid: Jaan Jung (arheoloogia), Jaan Adamson (rahvusmuuseumi idee algataja), Juhan Kunder (etnograafia, pärimuslood), Ado Grenzstein (pedagoog), Mihkel Kampmaa (pedagoog), Mihkel Veske (keelepäränd, kombestik, ajaloolised olud), Matthias Johann Eisen (rahvaluule) jpt.

Eesti Kirjanduse Seltsi kodu-uurimise toimkonnast

Eesti Kodu-uurimise Seltsini:

kodu-uurimise korrastumine rahvuslikuks missiooniks

XX sajandi alguseks oli kodu-uurijaskond juba sedavõrd laialdane ja nende tegevusvallad sedavõrd hargnevad, et tekkis vajadus selle kõige sidustamiseks. Uuel ajalooetapil nappis endistviisi süstematiseeritud teadmisi Eestimaast ja selle rahvast.

Kodu-uurimise koordineerimise ülesannet üritas täita Eesti Kirjameeste Selts, hiljem 1907. aastal asutatud **Eesti Kirjanduse Selts** (allpool EKS) ja selle **ajalootoimkond**. Asja toetasid mitmed teisedki seltsid (Eesti Üliõpilaste Selts, Õpetatud Eesti Selts) ning Eesti Rahva Muuseum.

EÜS-i ajaloo-osakond muudeti 1912. aastal **kodumaa ja selle mineviku tundmaõppimise osakonnaks**. Viimane avaldas 1914. aastal üleskutse "*Kodumaad uurima*", tehes esimese katse anda teaduslikult korrastatud lähenemine kodu-uurimisele ning selgitades selle vajadust.

1914. aastal asutati Mihkel Kampmaa, Villem Ernitsa, Oskar Kallase ja Jaan Jõgeveri algatusel **EKS-i** juurde **kodu-uurimise toimkond**. Toimkonna tegevus hoogustus Eesti Vabariigi loomise ja Tartu Ülikooli eestistamise järel, kui Soomest kutsuti maateaduse õppetooli juhatama **Johannes Gabriel Granö**. Professor Granö eestvõttel reorganiseeriti toimkond (1920). Juhatusse valiti Granö kõrval veel Johannes Voldemar Veski, Johannes

Piiper ja Jaan Rumma. Võeti vastu ka üksikasjalik tegevusprogramm. Programmi aluste tutvustamiseks avaldas Granö juba enne Eestisse tulekut „Tartu Postimehes“ oma soomekeelse käsikirja alusel artikli „*Mis on koduümbruse uurimine ja kuidas tuleb seda korraldada*”.

Kodu-uurimise üleskutsed avaldati kõigis suuremates ajalehtedes: „Päevalehes“, „Postimehes“, „Tallinna Teatajas“, „Vabas Maas“, „Meie Maas“ ja „Homnikuses Postimehes“. 1920. aasta lõpuks koostas professor Granö vastavad küsimuskavad, mis kohe laiali jaotati. Selleks ajaks oli üleskutsesele vastanud juba 112 inimest 65 kihelkonnast. Lehtedes trükiti tunnustusena ära kogumistööle asunute nimekirju.

Selleks, et veidigi tõsta andmekogujate kvalifikatsiooni, kaasati töösse ka üliõpilased. TÜ maateaduse kabineti juurde loodi **kodu-uurimise osakond**. Kirjastus „Loodus“ annetas korjetööks raha. Stipendiaatideks said peamiselt geograafia ja arheoloogia üliõpilased (professor Aarne Michael Tallgreni jüngrid). Üliõpilaste korjetöö elavnes alates 1922. aastast, mil saadi juurde ka riiklikke stipendiumirahasid. Juhendajatena toimisid TÜ õppejõud – üldjuhatajana professor Johannes Gabriel Granö ise, pinnamoe uuringute alal – dotsent-professor Hendrik Bekker, geoloogia alal – Arved Vahl, botaanika alal – assessor Edmund Spohr, zooloogia alal – professor Johannes Piiper).

Tartumaa uuringud edenesid sedavõrd jõudsalt, et andmetega paremini varustatud Palamuse kihelkonnast otsustati „proovikivina“ teha esimene trükis, mis ilmus metoodilise näidisenä 1922. aasta algul. See samm osutus osavaks propagandakäiguks. Lisandus hulk kaastöölisi, sealhulgas ka kooliõpilaste hulgast.

22. märtsil 1922 loodi EKS-i kodu-uurimise toimkonna juurde **Tartu linnauurimise toimkond**. Toimkonna tööviljana valmis ja ilmus 1927. aastal trükist koguteos „*Tartu*”. Selle mahukas metoodiline osa, mille autoriks oli üliõpilane **Edgar Kant**, tunnistati Pariisi Edouard Goudy auhinnaga maailma moodsaimaks linnauurimuseks.

Kavas oli alustada Eesti Entsüklopeedia väljaandmist Hans Kruusi toimetamisel, kasutades selleks mahukat andmepanka, mille koondamisel oli oma osa Villem Ernitsal. Tol ajahetkel osutus see siiski üle jõu käivaks ülesandeks. Kogutud materjalidest aga pandi kokku ja avaldati soliidne ülevaate-teos „*Eesti. Maa. Rahvas. Kultuur*” (1926, toimetaja oli Hans Kruus).

Kahe sõja vaheline viljakas tööperiood tipnes koguteose „*Eesti*” kaheksa köite väljaandmisega: 1925 – „*Tartumaa*”, 1926 – „*Virumaa*”, 1928 – „*Setumaa*”, 1930 – „*Pärnumaa*”, 1932 – „*Valgamaa*”, 1933–1934 – „*Saaremaa*”, 1938 – „*Läänemaa*” üldosa, 1939 – „*Viljandimaa*” üldosa. Koguteose kaastööliste arv koos korrespondentide ja

stipendiaatidega ulatus kokku 300-ni.

EKS-i kodu-uurimistoimkonna kõrval tegutses teisigi kodu-uurijaid koondavaid ühendusi (Palamuse Kodu-uurimise Selts, Ülemaalise Eesti Noorsoo Ühenduse kodu-uurimistoimkond (1919–1940), Looduseuurijate Selts, Eesti Noorsoo Karskusliit jt).

Kui 1939. aastal asutati Eesti Teaduste Akadeemia, otsustati selle juurde koondada ka kodu-uurimise korraldustöö. **21. aprillil 1939 asutati TA juurde Eesti Kodu-uurimise Selts.** 8. mail 1939 kinnitati põhikiri ja selts registreeriti TA poolt. EKUS-il oli 18 asutajaliiget. Juhatusse valiti August Tammekann, Heinrich Riikoja, Juhan Aul, Harald Habermann ja Gustav Ränk. Tegevjuhatajaks sai Ants Laasi, abijõuks Salme Kreek (Aul).

Koguteose “Eesti” maakondlike köidete koostamine ja trükkitoimetamine läks EKS-ilt üle EKUS-ile. Lisaks poolleiolevatele köidetele alustati “*Välis-Eesti*” koostamist ning “*Järvamaa*” ja “*Lääne-Virumaa*” eeltöid.

1940. aastal kuulus seltsi 27 tegevliiget.

EKUS tegutses läbi raskuste ka sõja ajal, osa sellest koguni TÜ juures. Seltsi tööd juhtisid eri aegadel Heinrich Riikoja, Edgar Kant, Ants Laasi. Tehti tööd koguteose “Eesti” poolleiolevate köidetega, asuti koondama “*Harjumaa*” köite materjale ning koostama koguteose “*Tartu*” uuendatud väljaannet. “*Viljandimaa*” köite ilmutamise otstarbel asutati sõja-aastail Viljandi Kodu-uurimise Selts (45 liiget (!), esimees hr Suurkask). Aastail 1942–1943 võeti ette veel Peipsi-taguste eestlaste elualade uurimisreise. Gustav Ränga soovitusel oli asutamisel vastav toimkondki.

1944. aastal lõpetas nõukogude võim Eesti Kodu-uurimise Seltsi tegevuse okupatsiooniaastateks lõplikult. Osa kogutud materjale säilis arhiivides, osa hävis sõja-aastail. Paljud kodu-uurimise algmaterjalid päästeti ja viidi emigreerunud teadlaste poolt kaasa. Nende varal ilmus Rootsis aastail 1955–1957 neljaköiteline koguteos “*Meie maa*”, millele lisandus hiljem veel neli lisaköidet (toimetajad Bernhard Kangro ja Valev Uibopuu).

Kodu-uurimine Eesti NSV-s:

Teaduste Akadeemia kodu-uurimise komisjoni tegevusest

Pärast II maailmasõda toimunud võimuvahetus ei toonud uusi suundumusi kodu-uurimisse. See tegevus polnud enam soositud; paljud kodu-uurijad pidid hoidma madalat profiili. Koduarmastust kanti hinges, kuid kodumaaks tuli nüüd nimetada 1/6 kogu planeedist – NSV Liitu.

Uus poliitiline kord tõi erilise tähelepanu alla äsjalõppenud sõjaga seotud materjalid – teabe sõjasündmustest ja lahingupaikadest, aga ka nõukogude poolel sõdinud veteranide mälestused, partisanivõitlusega seonduva, samuti nn revolutsionääride – Eesti Vabariigi vastu võidelnute – elutee, näidates neid eesrindlike töölisklassi huvide eest seisjatena. Paikkondlike muuseumide ja nende juures tegutsevate kodulooringide töö sai tähtsaks osaks üleüldises ideelis-poliitilises kasvatuses. Algas ekspositsioonide ümberkujundamine uue aja vaimus. Muuseumidele anti kõrgemalt poolt üksikasjalisi juhiseid, mida ja kuidas koguda. Kohalik loodus, majandus, kultuur ja haridus jäid uurimisteedadena esialgu tahaplaanile.

Mitmete ringide aktiivne kogumistöö nn talurahva klassivõitluse pärandi talletamisel viis hiljem kultuurimajade kodulootubade ja -nurkade asutamiseni (Kadrinas, Kosejõel, Simunas, Juurus, Mõnistes, Varangul, Vastseliinas, Orul, Kõpus, Holstres jm). Nii mõnigi tuntud muuseum (näiteks Mõniste külamuuseum) sai alguse just neil päevil.

Stalinliku isikukultuse aastad tõi kaasa tugeva tagasilöögi. Massirepressioonid viisid külmale maale teiste seas palju tuntud teadlasi ja koduloolasi. Vangistati ka Eesti NSV Teaduste Akadeemia looja ja esimene president, NSV Liidu Teaduste Akadeemia korrespondentliige Hans Kruus. Arhiivid, muuseumid ja raamatukogud pidid üle elama laastava hävitustöö.

Stalinismi paine alt vabanemine 1950. aastate keskel tõi värsked tuuli kodulooliste teemade tõlgendamisse ning avardas kogumistöö printsiipe. Mitmed teadusasutused arendasid välja või taastasid oma korrespondentide võrgustiku. Nii toimisid Eesti Rahva Muuseumi baasil loodud Etnograafiamuuseum ja Fr. R. Kreutzwaldi nim Kirjandusmuuseum, aga ka Emakeele Selts ja Eesti Looduseuurijate Selts, samuti 1955. aastal loodud Eesti Geograafia Selts (allpool EGS). Kogumistösse kaasati sadu entusiaste. Tartu Riikliku Ülikooli kateedrid (geograafiakateeder, eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder, NSV Liidu ajaloo kateeder) hakkasid üliõpilastele andma kodu-uurimisülesandeid seminari-, kursuse- ja diplomitöödena. Suurt tähelepanu hakati pöörama koolinoortele. Kodu-uurimist populariseerisid ka rajoonilehtedes regulaarselt ilmuma hakanud kodulooleheküljed ning teemakohased raadiosaated.

Kodu-uurimise sisuline suunamine läks faktiliselt geograafide ja looduseuurijate kätte.¹ Samas puudus Eestis kõiki kodu-uurimise tasandeid ühendav vabariiklik metoodiline keskus.

Kodu-uurimise komisjoni loomine

¹ Vt ka: Kes on kes kodu-uurimises, I: EKUS-i juublinäituse lisa, 2009. Tln, 31 lk; *Ristkok, A.*, 2014. Eilart kodu-uurimise järjepidevuse kandjana Tartu ülikoolis. – EKUS, EMS ja EGeS Aastaraamat 2013. Tln, lk 24–27.

18. novembril 1957. aastal toimus EGS-i eestvõttel nõupidamine, kus osalesid Kultuuriministeeriumi, Haridusministeeriumi, Looduskaitse Valitsuse, Vabariikliku Õpetajate Täiendusinstituudi, TA Ajaloo Instituudi, Tartu Riikliku Ülikooli, Tallinna Pedagoogilise Instituudi, Ajaloomuuseumi, Etnograafiamuuseumi, Eesti Geograafia Seltsi, Eesti Looduseuurijate Seltsi, Emakeele Seltsi, Laste Turismi-Ekskursiooni Jaama ning ajalehe „Sirp ja Vasar“ esindajad. Ettekandes ja sõnavõttudes (Vello Tarmistolt, Jüri Linnuselt, Endel Varepilt, Jaan Eilartilt jt) tõdeti, et kodu-uurimine on seni toimunud erialaselt killustatult. Asja edendamise huvides tehti ettepanek luua uus organisatsioon – kodu-uurimise komisjon (allpool KUK) Teaduste Akadeemia juurde.

Põhimääruse kohaselt tehti KUK-ile ülesandeks välja töötada kodu-uurimise teaduslikud alused, organiseerida rajoonides kohalikest aktivistidest võrgustik, koordineerida asutuste ja organisatsioonide tööd, tegelda metoodilise kirjanduse ja kodu-uurimisalaste teoste kirjastamisega, propageerida ja konsulteerida, aidata kaasa kodu-uurimise õpetamisele haridusasutustes ning rahva seas.

Esimene KUK-i koosseis kinnitati akadeemia presiidiumi poolt 23. juulil 1958. aastal. Esimeheks sai ajaloolane akadeemik Hans Kruus, aseesimeheks EGS-i esimees Vello Tarmisto. 20. detsembril 1958 alustas 35-liikmeline komisjon tööd.

Hans Kruus sõnastas kodu-uurimise printsiibid, silmas pidades valitseva ajajärgu võimalusi. Eelkõige rõhutas ta kodutunnetust ja kodukoha kompleksset tundmaõppimist.

Algas aktiivne tegevus kodu-uurimise metoodika arendamisel. **Publitseeriti** tarvilikku kirjandust: “*Kodu-uuriija käsiraamat*” (1966), Väino Järve “*Inimene ja kodu*” (1977), hakati välja andma metoodilist sarja “*Kodu-uurimise Teateid*” (1959–1988, kokku 13 numbrit), perfokaartide komplekte “*Ajaloolisi sündmusi ja mälestisi x rajoonis*” jm.

1968. aastal koostas KUK-i teadussekretär Eva Maaring koolidele näidisprogrammid², mille järgi hakati paarikümnes õppeasutuses valikainena kodu-uurimise aluseid õpetama. Pärast esimest koolinoorte kodu-uurimiskonverentsi (24.–26.03.1969 Tartus) laienes sellesuunaline uurimistegevus üle vabariigi, moodustades võrgustiku, mis 1980. aastatel hõlmas pea pooli koole. Õpilaste kodu-uurimistegevust korraldas ja koordineeris Eesti NSV Noorte Turistide Maja (endine Laste Turismi-Ekskursiooni Jaam) metoodiku, hilisema direktori asetäitja Laine Linnuse eestvõttel. KUK jäi õpilasuurijaid toetama ja suunama – osalema konverentsidel, vajadusel juhendama ja retsenseerima õpilastöid, esinema õpetajate-juhendajate seminaridel jne.

² Kodu-uurimise aluste fakultatiivkursuse näidisprogramm 9.–11. klassile, 1970 // Kodu-uurimise Teateid. Nr 8. Tln, lk 38–59.

KUK-i eduka tegevuse eelduseks oli tihe kontakt ühelt poolt teadusasutustega, teiselt poolt kohalike kodu-uurijatega. Selle hõlbustamiseks moodustati rajoonidesse **kohalikud toimkonnad**, millest esimene loodi Raplasse (1958). 1959. aastaks oli neid 16.

Väga populaarseks said **kodu-uurijate vabariiklikud seminar-kokkutulekud**, mida hakati pidama alates 1962. aastast (1962 – Tõrvas, 1963 – Võrus, 1964 – Haapsalus ja Hiiumaal, 1965 – Jõgeva rajoonis, 1966 – Otepääl, 1967 – Rakvere rajoonis, 1968 – Viljandi rajoonis, 1969 – Tartus, 1979 – Tartu rajoonis, 1972 – Paide rajoonis, 1974 – Harju rajoonis, 1976 – Rapla rajoonis, 1978 – Põlva rajoonis, 1981 – Pärnu linnas ja rajoonis, 1985 – Kingissepa rajoonis, 1987 – Valga rajoonis, 1989 – Hiiumaa rajoonis). Seminar-kokkutulekuks publitseeriti ettekanded omaette trükisena. KUK-i toimetamisel ja kohalikul initsiatiivil ilmus ka rida paikkondlikke väljaandeid, millest tähtsamad olid neljaosaline *Tartu sari* (1980–1990), „*Kodulinn Viljandi*“ (1983) ja „*Räpina radadel*“ (1984).

Kohalikud toimkonnad jäid aastateks koordineerima **kohalike kodu-uurimisringide** tegevust raamatukogude, muuseumide, klubide, põllumajandus- ja tööstusettevõtete juures. 1963. aastal oli selliseid ringe 29, 1968. aastal juba 72. 1970. aasta lõpuks oli KUK-i juures registreeritud 86 ringi ca 1500 liikmega.

Üks esimesi ja edukamaid, ühtlasi ka tänapäevani regulaarselt tegutsev on **Tallinna Linnamuuseumi kodu-uurimise ring** (asutatud 1963) Elfriede Tool-Marrani, Meeta Roomi, Voldemar Milleri, Epp Siimo, Aleksander Kivi, Rudolf Kenkmaa, Vally Konsapi, Kyra Roberti jt algatusel. Läbivaks eesmärgiks seati Tallinna igakülgne uurimine ja tutvustamine. Ringi töövormideks olid ettekandekoosolekud, loengud, ekskursioonid, korrastustalgud, esinemine meedia vahendusel ning liikmete individuaalne uurimistöö. Tähtsal kohal oli loodus- ja muinsuskaitseline tegevus ning muuseumi kogude täiendamine. Juba esimese viie tegevusaasta jooksul peeti lektoriumis 164 ettekandekoosolekut, lisaks väljaspool muuseumi ligi 40 loengut Tallinna aja- ja kultuuriloost, 94 loeng-ekskursiooni. Ringi liikmetelt ilmus trükis ca 400 (!) artiklit, ligi 20 Tallinna-ainelist brošüüri ja raamatut. Viimastest tähtsaimaks kujunes kaheköitelise koguteose „*Tallinna ajalugu*“ väljaandmine (II osa ilmus 1969. ja I osa 1976. aastal). Linnamuuseumi kodu-uurimise ringi keskseks tegelaseks, liikumapanevaks jõuks ja paljude ajaloohuvi innustajaks sai ja jäi raamatu- ja kultuuriloolane Voldemar Miller, nii et ringi hakati „*Milleri akadeemiaks*“ kutsuma.

Ettevõtete ja asutuste juures tegutsevatest ringidest väärib esiletõstmist tehase „Eesti Kaabel“ juures aastaid tegutsenud kodu-uurimisring Lembit Odrese ja Helene Palmeri juhtimisel, Toiduainetööstuse Ministeriumi SKB juures tegutsenud kodu-uurimisring Heino Gustavsoni juhtimisel jt.

1960. aastatel kasvas rahva huvi oma kodukandi **kultuurimälestiste** vastu. Siin aitasid kaasa temaatilised päevad, mil korrastamise kõrval selgitati välja ja võeti arvele uusi mälestisi, aga ka muinsuspropaganda ajalehtede veergudel (rubriigid “Tunne oma kodurajooni kultuurimälestisi”, “Kuhu minna, mida vaadata” jt). Sel suunal tehtav töö oli tihedasti seotud **looduskaitsega**, tuntav oli 1966. aastal asutatud Eesti Looduskaitse Seltsi initsiatiiv inimeste teadlikkuse tõstmisel läbi matkade, ekskursioonide ja korrastustalgute.

Rahvaharidusse lülitus ka Eesti Televisioon. 1968. aasta sügishooajast käivitus saatesari “*Teeviidad*” (toimetaja Ruth Karemäe, reporter Klaus Mikko), seejärel Voldemar Milleri initsiatiivil “*Majad täis mälestusi*“, kuni kultuurimälestiste tutvustamisel võttis teatepulga üle noor kunstiajaloolane Jüri Keevallik (Kuuskemaa).

Ehkki kodu-uurimine aitas kaasa mitme teadusala (ajalugu, arheoloogia, etnograafia, geograafia jt) arengule, looduskaitsele ja mälestiste hooldamisele, ei jätnud ühiskondlikud protsessid oma mõju avaldamata. Ometi oli nõukogude okupatsiooni tingimustes laialdast üle-eestilist võrgustikku omaval kodu-uurimisliikumisel täita tähtis koht rahvusliku identiteedi säilitamisel. KUK-i andmetel oli 1980. aastate lõpul aktiivseid kodu-uurijaid nimeliselt registreeritud ligi 5000.

Eesti Kodu-uurimise Seltsi taasasutamine

1980. aastate teisel poolel vallandas NSV Liidu võimuorganite käivitatud *perestroika* Eestis uue ärkamisaja koos fosforiidisõja, muinsuskaitseliikumise, poliitiliste protestiaktatsioonide, vabadusiha ja õhus terenduva iseseisvusega. Kõik see ei jätnud puudumata ka kodu-uurimisliikumist. Pärast Eesti Muinsuskaitse Seltsi loomist 12. detsembril 1987 kasvas mõttekaaslaste arv, kes soovisid taastada Eesti Kodu-uurimise Seltsi (allpool EKUS) iseseisva juriidilise üksusena. Senises KUK-i juhitud süsteemis oli palju kõrgemalt poolt etteantut, puudus võimalus iseseisvateks väliskontaktideks ning omaenda sõltumatuteks väljaanneteks. Initsiaatoritel mõlkus meeles plaan jätkata Eesti Vabariigi ajal alustatud koguteose “Eestimaa” köidete koostamist ja väljaandmist.

Teades Teaduste Akadeemia juhtide muutunud, st soosivat hoiakut, pidas KUK-i esimees Vello Tarmisto komisjoni aastakoosolekul 16. märtsil 1989 teedrajava kõne, põhjendades seltsi taastamise vajalikkust.³ Peatselt moodustati EKUS-i algatustoimkond, kes esitas kodu-uurijate seminar-kokkutulekul sama aasta augustis Hiiumaal oma ettepanekud ning seltsi esmase programmi. Tarmisto pidas vajalikuks EKUS-ile noorema ja energilisema juhi valimist, tehes

³ Vt lähemalt: *Tarmisto, V.*, 2008. Kodu-uurimisliikumise reorganiseerimisest. – EKUS, EMS ja EGeS Aastaraamat 2007. Tln, lk 21–24.

selleks ettepaneku **Vello Lõugasele**, kel arheoloogina olid kodu-uurimisliikumisega kauaaegsed kontaktid. Lõugas valitigi **seltsi taasasutamiskoosolekul 17. jaanuaril 1990** EKUS-i esimeheks. Juhatusse otsustati valida 15 liiget. Esimesse koosseisu kuulusid Vello Lõugas, Ülo Heinsalu, Alfred Kasepalu, Laine Linnus, Eva Maaring, Voldemar Miller, Vahur Mägi, Tiit Noormets, Peep Pillak, Heivi Pullerits, Vello Tarmisto, Hannes Valter, Hubert Veldermann ja Juhan Voites; vakantssele kohale valiti ülejäärgmisel üldkogul (28.05.1991) Helmut Elstrok.

Sellega lõpetas oma tegevuse Teaduste Akadeemia kodu-uurimise komisjon.

EKUS võttis üle KUK-i peamised tegevuslõigud: kodu-uurimisliikumisele kaasaitamise, trükiste avaldamise, kokkutulekute ja seminaride korraldamise, kodu-uurimispäevadel ja õpilaskonverentsidel osalemise ning koostöö teadusasutustega. Uute liinidena tuli juurde koostöö teiste uute seltsidega ning väliskontaktide loomine (esialgu Soome ja Lätiga).

Saabunud ajajärk oli huvitav, kuid tormakas ja keerukas. Aga see on juba järgmise juubeliartikli teema.

Eesti Kodu-uurimise Seltsi, Eesti Muinsuskaitse Seltsi ja Eesti Genealoogia Seltsi Aastaraamat 2014. Tln, 2015. Lk 11–17